

ТИЛ ЖАНА ЭТИКАЛЫК БАЙЛАНЫШ: МЕДИА ТИЛИ ЖАНА ДИСКУРС БОЮНЧА СЫН-ПИКИР

Медиа жана этиканын байланышы тууралуу ой-толгоолор жана иш-аракеттер негизинен нормативдүү бир нече принциптерден жана санкциялардан турат. Албетте, ар бир адам өздүштүрө ала турган «дүйнөлүк» этика идеяларын иштеп чыгуу, кабарчылык ишти орток «демократиялык» баалуулуктарга багыттоо абдан маанилүү күрөш экендиги талаш туудурбайт. Кабар топтогон жана аны жайылткан мекеме-уюмдардын орток басма сөз саясатын таануусу жана журналисттердин инсан катары бул баалуулуктарды өздөштүрүүсү иш жүзүндө демократиянын рухуна түздөн-түз тийиштүү муктаждык. Арийне, бүгүнкү учурда бул муктаждык белгилүү бир дэңгээлде ишке ашпай келгени өкүндүрөт. Ал эми бул маселе өз кезегинде медианын эң маанилүү этикалык милдеттеринин бири болгон тилди колдонуу формасын жана тилдин түшүндүрүү структурасын өнүктүрүү маселелери менен байланышта карала тургандыгы белгилүү.

Бул макалада медиа менен этиканын байланышына башкача бир перспектива менен карап, тилди колдонуу формасына жана тилдин түшүндүрүү структурасына басым жасоо менен, социо-лингвистикалык эмгектер сунуштаган мүмкүнчүлүктөрдү баалаганга аракеттер жасалат.

Ачык сөздөр: тил, этика, дискурс, медиа, социологиялык лингвистика

Киришүү:

Учурда медиа түшүнүгү «мен» түшүнүгүбүз менен бирге ички дүйнөбүздү да, коомдук ролдорго көз карашыбызды жана коомдогу окуяларга карата калыптанган оң жана терс мүнөздөгү түшүнүктөрүбүздү кошо да камтыйт. Андыктан медианын тилди колдонуу формасы жана тилдин түшүндүрүү структурасы боюнча сөзсүз түрдө сын көз менен карала турган жоопкерчиликтин болушу шарт. Башкача айтканда, медиа дүйнөгө болгон көз карашыбыздын жана баалуулуктарыбыздын калыптанышына жардам берет. Ошону менен катар медиа саясий, маданий жана этикалык нормалардын кайрадан иштелип чыгуусуна жана бийлик майданын мыйзамдаштырган аң-сезим формаларын таанытууда маанилүү орунга ээ болот. Өзгөчө Витгенштейн жана Хайдегердин (Witgenstein, 1996; Heidegger, 1962) эмгектеринде белгиленгендей, маданияттын, аң-сезимдин жана идеологиянын түпкү тамыры бир гана тилде жатат. Жашоо үчүн күрөштү түзгөн бардык маданий баалуулуктар, коомдук нормалар ириде, тил аркылуу чагылдырылат. Демек, медианын эң маанилүү этикалык милдети тууралуу сөз болгондо, тил аркылуу чагылдыруу маселеси өзгөчө мааниге ээ.

Ошол эле убакта, бул милдетти, медианын натыйжалары менен чыгармаларын кесиптик табылга катары баалоочу функция катары эмес, а ар кайсы дисциплиналардан кирген теория жана концепцияларды синтездеп, саясий, экономикалык, психологиялык, маданий жана педагогикалык функция аткарган бир тармак катары түшүнүү керектигин эстен чыгарууга болбойт. Башкача айтканда, бул медиа секторун коммуникациянын бир бутагы катары карап, ал эми кабарлардын тексттерин болсо саясий, экономикалык жана маданий структура ичинде баалоо керек. Буга карабастан, медиа менен этиканын байланышын нормативдүү деңгээлде гана талкуулоо, түшүндүрүү структурасынын жана дискурстун ролун жерүү оң натыйжаларга алып келбей турганын моюнга алуу керек.

Медиа тилинин жана дискурстун ролу тууралуу мындай түшүнүк лингвистикалык теориянын жана методдордун медиа чыгармаларына чагылышынын натыйжасында пайда болгон. Алсак, медианын иликтениши жөнүндөгү негизги эмгектерди салыштыруу менен системалуу карап көрө турган болсок, анда алгачкы эмгектерде таасирдүүлүк, зордук-зомбулук, этикалык нормалар жана мамилелер менен катар социалдаштыруу сыяктуу

психологиялык жана социо-психологиялык темалар басымдуулук кылганын көрүүгө болот. Ал эми кийинчерээк идеология жана бийликке басым жасаган сынчыл эмгектерге чоң маани бериле баштагандыгы, андан соң Murdock, Golding, Garnham, Mattelart, Shiller (Golding and Murdock, 1991) сыяктуу экономист саясатчылардын киришүүсү менен медианын мазмунун капиталисттик экономиканын динамикаларынын рамкасында караган иликтөөлөрдүн пайда боло баштаганын байкоого болот.

Бирок, белгилеп кете турган нерсе, бул изилдөөлөр канткен менен медиа тексттеринин эркин идеологияны же болбосо эркин жүргүзүлгөн дискурстун кантип кайрадан түзүлгөндүгүн түшүндүрө ала турган даражага жете алышкан эмес. Ошондуктан экономикалык-саясий киришүү көрүүчү же окурманды медиа тексттерин түшүнүп кабылдоо даражасы боюнча эмес, коомдогу класстык орду, материалдык абалы жана маданияттуулук дэңгээли боюнча бааланып келген.

Мында өндүрүү жана пайдалануу процессинде идеологияга басым жасаган, башкача айтканда, кабарды массалык аң сезимде калыптандырууда үстөмдүк кылган идеологияны кайрадан жаратуу формаларына басым жасаган медиа эмгектеринин жаралышына англис маданиятына арналган изилдөөлөр жана социо-лингвистикалык изилдөөлөр зор салым кошкону кызыгууну туудурат. Ошондой эле аларга катарлаш медиа изилдөөлөрүнүн арасында сандык методологиядан сапаттуу методологияга өтүүгө умтулууларды байкоого болот. Натыйжада, бир жактуу массалык маалымат парадигмасынан көп жактуу жана бирдиктүү коммуникацияга өтүүгө мүмкүнчүлүк түзүлгөнүн көрүүгө болот.

Жыйынтыктап айтканда, АКШда пайда болгон бихевиористтик жана эмпирикалык принцип/концепциялардын, Германияда Экинчи дүйнөлүк согуштан мурун түзүлгөн Франкфурт мектебинин, Францияда пайда болгон структуралисттик жана постструктуралисттик концепциялардын, 1970-жылдан кийин Англияда пайда болгон маданият багытындагы изилдөөлөрдүн жана XX-кылымда лингвистикадагы революциячыл жаңылыктардын натыйжасында пайда болгон теориялардын бир маанайда болушу бул өзгөрүүлөргө жол ачкан.

Коомдук илимдерге басым жасаган массалык маалымат каражаттары концепциясынан гуманитардык илимдерди да камтыган дисциплиналар аралык кеңири тармактагы коммуникация концепциясына карай жылыш байкалган (Jensen 1991). Социо-лингвистикалык изилдөөлөрдүн шарапаты менен жаралган сынчыл медиа теориялары социо-маданий манипуляцияны окуу, сындoo, каршылык көрсөтүү жаатында орчундуу мааниге ээ. Башкача айтканда, бул изилдөөлөр медиа жана маданият формалары аркылуу курулган мамилелерде тандап-таразалоочу жана байкоочу болууга жардам берет. Ал эми бул өз кезегинде медиа индустриясында индивидуалдуу эгемендик майданын кеңейтүүгө жана адамдарга өз маданият чөйрөсүн жана пикирлерин тандоого өбөлгө түзүп, көмөк көрсөтөт (Kellner, 2001). Мындай мүмкүнчүлүктөрдүн натыйжасында медиага карата сынчыл жана жоопкерчиликтүү мамиле жасала баштайт.

Тилди колдонуу формасына байланышкан маселелер жана сунуштар

Белгилүү болгондой, тил бул бири-бири менен байланышкан тилдик факт жана бирдиктердин тизмеги. Тыбышы, жазуусу, сөз байлыгы, түшүндүрүү эстетикасы жана булардын тыгыз байланышынын натыйжасында алга умтулган, ошондой эле коом тарабынан өздөштүрүлгөн бири-бирине төп келген системалардын жыйнагы (Чамдерели,2006). Ар бир тил кубанычты, кайгы-капаны, толкундоону же болбосо ачууланууну ар түрдүү жеткирет. Тил муундан муунга берилип келе жаткан маданияттын, рухтун күзгүсү. Кыргыз тилинин да башка бардык тилдердей эле өзүнө гана тийиштүү сулуулугу, логикасы, байлыгы жана эстетикасы бар. Тилдин мындан да жогору турган өзгөчөлүгү болуп анын улуттук жана маданий баалуулуктарды коргоочу функциясы эсептелет. Тилди сактоо, өнүктүрүү, керек болсо анын тагдыры үчүн кабатырлануу тарыхый аң-сезимди сактоо дегендикке жатат. Кылымдар бою топтолгон маданий уюткуларды, тажрыйбаларды, б.а. улуттук өзгөчөлүктү бүгүнкү күнгө чейин жеткирген нерсе – бул тил. Тил аркылуу жаралган «ээлик кылуу сезимибиз», маданияттын жана улуттук белгинин борбору болуу менен бирге улут болуунун эң конкреттүү көрөңгөсүн

түзөт. (S m i t h , 2 0 0 4) . А л б е т т е ,
м ы н д а к о о п т о н т о т у р г а н
б и р ф а к т о р б а р . А л
т и л д и н с а х н а н ы б а ш к а
м а д а н и я т т ы н ө к ү л д ө р ү
м е н е н б ө л ү ш ү ү г ө т у у р а
к е л г е н д и г и б о л у п
э с е п т е л л е т (F g i e d t a n ,
1 9 9 9 : 9 0) . У ш у л с е б е п т е н и
у л а м у л у т т у к т и л д и
ж а т ы к т ы р у у , ө н ү к т ү р ү
б а й ы т у у ж а н а д а й ы м а
к а л ы п т а н д ы р ы п т у р у у
з а р ы л ч ы л ы г ы к е л и п ч ы г а т .
Б е л г и л ү ү б о л г о н д о й , т и л
у л у т т у к ү р п - а д а т т а р д ы ,
с а л т - с а н а а л а р д ы т о п т о о ,
ж а ң ы с ө з ж а н а с ө з
т и з м е к т е р и н ж а р а т у у
а р к ы л у у у л у т т у н
т ү з ү л ү ш ү н б е к е м д ө ө д ө
а ч к ы ч т ы н р о л у н а т к а р а т .
Д е м е к , т и л у л у т т у т ү з г ө н
ж а п а д а н ж а л г ы з э л е м е н т
б о л б о с о д а , а л м а ш т ы р г ы с
э л е м е н т к а т а р ы ө з г ө ч ө
м а м и л е н и , к а м к о р д у к т у
ө з ү н ө т а л а п к ы л а т .

А д а м д ы н
и н д и в и д у а л д у у л у г у д а ,
у л у т т у к и д е н т т ү ү л ү г ү д а
т и л а р к ы л у у и ш к е
а ш ы р ы л а р ы а н ы к . А н д ы к т а н
т и л и б и з д и с а к т о о ж а н а
ө н ү к т ү р ү ү м и л д е т и б у л
ө ң ү т т ө н а л ы п к а р а г а н д а ,
а б д а н ч о ң м а а н и г е э э .
Б е л г и л ү ү б о л г о н д о й ,
ө з ү б ү з д ү н т и л и б и з д и а ң -
с е з и м д ү ү к о р г о о
ж о о п к е р ч и л и г и б и з
т ө м ө н д ө г ө н д ө , п и к и р
а л ы ш у у м у р к т а ж д ы г ы п и з д ы
б а ш к а т и л м а р к ы л у у ж о ю у г а
а р а к е т к ы л а б а ш т а й б ы з .
Б а ш к а ч а а й т к а н д а ,
д ү й н ө г ө б а ш к а б и р ө ө н ү н а
к ө з ү м е н е н , б а ш к а
б и р ө ө н ү н а к ы л - э с и м е н е н ,
б а ш к а б и р ө ө н ү н
м е н т а л и т е т и м е н е н к а р а й

б а ш т а й б ы з . М ы н д а й
 ж а г д а й д а у ч у р д а г ы
 з а м а н д ы н ү с т ө м д ү к к ы л г а н
 к о о м д у к п и к и р и н -
 к о н с е н с у с т у т ү з ү ч ү к ү ч
 б о л г о н м а с с а л ы к м а а л ы м а т
 к а р а ж а т т а р ы н а о р ч у н д у у
 ж о о п к е р ч и л и к ж ү к т ө л ө т .
 С е б е б и , т и л д и н
 с а к т а л ы ш ы н ж а н а ө н ү г ү ш ү н
 к а м с ы з к ы л у у ү ч ү н
 к о о м д у к к о н с е н с у с к а
 б а р ы ш к е р е к . О р т о к -
 п и к и р , о р т о к м е н т а л и т е т
 Т О П Т О М У , о р т о к т а ж р ы й б а , о р т о к
 к о о м д у к а к ы л - э с т и л
 а р к ы л у у г а н а ж а ш а й а л а т
 д е с е к ж а ñ ы л б а й б ы з . А л
 э м и э г е р д е к о н с е н с у с
 д а г о л с о , б у л а р д ы н б и р и н
 д а к а й р а ж а р а т а д а , к у р а
 д а , т ү з ө д а а л б а й б ы з .
 К ы й ы н ч ы л ы к к а т у ш у к к а н
 т и л т о л у к к а н д у у о й
 ж ү г ү р т ү ү ж ө н д ө м д ү ү л ү г ү н
 ж о г о т о т . Б у л и р и д е ,
 т и л д и н э э с и б о л г о н
 к о о м д у н а р т к а к е т и ш и н е
 ш а р т т ү з ө т . Т и л д и т у у р а
 ж а н а э т и я т т ы к м е н е н
 к о л д о н у у к о о м д у к ж а н а
 т а р ы х ы й т а ж р ы й б а л а р д ы
 к о р г о о д о г у э ñ к е р е к т ү ү
 н е р с е б о л у п с а н а л а т . У ч у р д а

коомдун аң-сезимин ойготуу жана коомду багыттоо күчүнө ээ болгон массалык маалымат каражаттары бул милдетти чын ниеттен аткарууга аракет жасап жаткандыгы да ырас. Бирок, бул тилди өнүктүрүү үчүн жетиштүүбү, же башка да иш-аракеттерди жүргүзүү керекпи? Бул багытта конкреттүү сунуштарды киргизүүдөн мурда, этикалык эрежелерди сактоодо кыйынчылыктарды жараткан маселелерди төмөнкүчө көрсөтсөк болот.

1. Туура эмес жана жоопкерчиликсиз колдонуунун кесепетинен тилди бузуу жана алсыздандыруу.

2. Чет тилиндеги сөздү тандоо (көбүнчө орус жана англис тилдерин). Күнүмдүк пикир алышууда орус тилиндеги, ал эми популярдуу маанидеги терминдерди айтууда англис тилиндеги сөздөрдү колдонуу. Чет сөздөр маалыматты коомдук база өнүтүнөн жеткиликтүү кылуу максатын көздөсө да, натыйжада кыргыз тилинин сөз жасоо жөндөмдүүлүгүн начарлатат.

3. Сөздөрдөгү жана терминдердеги карама-каршылык. Өзгөчө башка тилдердеги тигил же бул терминдин кыргыз тилине которулушунда консенсустун жок болушунан улам орток бир термин кабыл алынганга чейин ар башка терминдин колдонулганын байкоого болот.

Ушул жана ушул сыяктуу маселелерди чечүү үчүн кандай конкреттүү сунуштарды киргизүүгө жана кандай чараларды көрүүгө болот?

Коомчулукту багыттоочу күчкө ээ болгон массалык маалымат каражаттары башка коомдук бирикмелерге караганда бул багытта маанилүү жоопкерчиликти көтөрө тургандыгы жогоруда баса белгиленген эле. Андыктан ириде, Кыргызстандын масс медиасы кыргыз тилинин туура жана таза колдонулушуна аң-сезимдүү жана аяр мамиле жасоо жоопкерчилигин өз моюндарына алуусу шарт. Мындан тышкары, медиа жаатында иштегендер башка мекеме жана бирикмелерге караганда кыргыз тилин жогорку деңгээлде жана үлгүлүү колдонууга үндөшү талапка ылайык. Арийне, бүгүнкү күнгө чейин, тилге жана тилдик деңгээлдерге (тилдин ар түрдүү формалары жана колдонуу майдандарына) маани берген «орток тил саясаты» жүргүзүлүп келгенине карабай, бул жааттагы иш-аракеттер кээ бир кишилер тарабынан гана жасалып, сунуш-пикирлер болсо кагаз

жүзүндө эле кала берүүдө. Ошондуктан табигый мүнөздөгү «тил этикасы» түшүнүгү да, концепциясы да жаралбай келет. Ал эми бул маселени чечүү тез аранын ичинде чечилбейт, узак убакытты талап кылары белгилүү. Андыктан аталган маселени чечүү процессинде жаза чарасын колдонуунун ордуна, бардыгы үчүн ылайык келген «ички цензура» системасын түзүү ылайык. Ошондой эле жалпы медиа мекемелери консенсуска алып келе турган принциптерге баш ийүүдө бир пикирге келиши абзел. Мындан тышкары бул принциптерге баш ийүүдө компромисске келген уюм же мекемелер сыйлыкка көрсөтүлүп, ал эми баш ийбегендер үчүн ар кандай санкциялар иштелип чыгарылышы да зарыл. Албетте, медиа ишмердүүлүгүндөгү тил маселесине бул тариздеги киришүү өз кезегинде ар бир медиа мекемесинин кыргыз тилинин туура жана таза колдонулушунда өзүнүн цензура системасын куруш керек дегендикке да жатат.

Экинчиден, эске ала турган нерсе, кыргыз тилиндеги сөздөрдүн туура айтылышын жана туура фонетикасын камсыз кылуу үчүн телеберүүлөрдө уюм ичиндеги билим берүү системаларын курууга жетишүү. Эгер уюм каржы жагынан кыйналса, бул иш менен алектенген мекемелерден профессионалдык колдоо алса болот. Чет тилдик сөздөрдү колдонууга же башка тилде сүйлөгөнгө жол бергендер катуу сынга алынышы шарт. Айрыкча жаш муундар мындай маанайдагы пикир алышуудан абдан таасирленишет жана чөйрөсүндөгү адамдар тарабынан четтетилип калуудан коркуп ар түрдүү жаргондор менен сүйлөөгө умтулушат. Мунун кесепетинен кээ бир кыргызча сөздөр колдонуудан чыгып, алардын ордун чет тилдеги сөздөр ээлегенин байкоого болот.

Коомдук байланышты кээ бир учурларда татаалдаштырган мындай көрүнүштөрдү жоюу үчүн кыргыз тилин колдонуунун пайдасын жана маанисин ачып көрсөткөн коомдук жоопкерчиликтүү кампаниялар массалык маалымат каражаттары тарабынан үзгүлтүксүз жайылтылышы да маанилүү иш-чаралардын бири. Ошондой эле бири-бирине төп келбеген сөздүктөрдүн, жазуу эрежелеринин жана мамлекеттик тил комиссиясынын текшерүүсүнөн өтпөгөн чыгармалардын басылышына жол бербөөгө иш-аракеттер жүргүзүлүшү абзел.

Жогоруда айтылган бардык сунуштардан сырткары эң маанилүү нерсе бул «күчтүү өлкө болуу», глобалдуу дүйнөдө геополитикалык мааниси үчүн эле эмес, ар түрдүү өнүктөн баалаганда сөзү өтүмдүү өлкө болуу үчүн тилдин орчундуу мааниге ээ экендигин эстен чыгарбоо зарыл. Себеби, белгилүү болгодой, глобалдуу дүйнөдө күчтүү мамлекеттин гана маданият коддору, дүйнөгө көз карашы, акыл калчоо стили үлгү катары кабыл алынат. Учурда коммуникация технологияларынын өнүгүшүнүн шарапаты менен өзгөргөн глобалдуу тил жана форматтар улуттук тилдердин коддорунун бачым бузулушуна алып келгенин эске алсак, алдын алуу иш-чараларын эртерээк ишке ашырууга умтулуу кечиктирилгис иш.

Тилдин түшүндүрүү структурасы менен байланышкан проблемалар жана аларды чечүү жолдору: тил, дискурс жана маанинин ортосундагы байланыш

Тилди колдонуу формасы менен байланышкан проблемалардан тышкары, татаал процесстердин бири болгон тилдин түшүндүрүү формасы, башкача айтканда, дискурс менен байланышкан проблемаларды жолуктурууга болот. Алсак, 1980-жылдардан кийин бийлик маселесин талкуулоодо пайда болгон позициялар медиа тексттерин бир дискурс катары кароого аргасыз кылганы белгилүү. Ушундай жагдайдын натыйжасында медиа дискурсу жөнүндө көптөгөн эмгектер жарала баштаганын көрүүгө болот (Сөзөн 1999 : 45).

Дискурска басым жасаган мындай позициялар жана көз караштар Ф.Де Соссюр жана Хомский сыяктуу лингвисттердин, Витгенштейн, Аустин жана Квин (Wittgenstein, Austin, Quine) сыяктуу “тилдик философия” агымын баштоочу философтордун, Сапир, Ворф жана Штраус (Sapir, Whorf ve Strauss) сыяктуу тил антропологдорунун жана айрыкча Ницше, Хайдеггер жана Гадамер (Nietzsche, Heidegger, Gadamer) өндүү тил философторунун тил жөнүндөгү пикирлерине таянуу менен жаралганына күбө болобуз.

Бул лингвистикалык кайра жаралуулардын натыйжасында медиа коомчулуктагы эркин саясий-экономикалык күчтөрдөн көз каранды болгон күч экендиги таанылып, ошону менен бирге бул саясий-экономикалык күчтөрдүн дискурстары көмүскө түрдө кайрадан жаратылды деген пикир пайда болгон. Ушундан улам медианын дискурстары чындыктын түздөн-түз чагылдырылышы катары эмес, чындыктын кайрадан түзүлүшү катары кабыл алына баштаганын көрүүгө болот. Мындай жагдай-шарттардын негизинде чындыкты кайрадан түзүү процессинде үстөмдүк кылган идеологиянын медиа тексттеринде ээлеген ордун чечмелөө, талдоо, аныктоо зарылчылыгы келип чыгат.

Түшүнүктөрүбүз, көз караштарыбыз коом жана медиа тарабынан түзүлөрүн, ал эми тил аларды чагылдырган каражат экенин белгилүү окумуштуулар Ф. Де Соссюр жана Волосиновдор өз учурунда белгилеп кетишкен (Hodge жана Kress, 1988). Эгер андай болсо, анда тилди коомдук элемент жана символдордон турган системанын бир бөлүгү катары кароого толук негиз бар (Van Dijk, 1985). Ушундан улам коомдук ой-пикирди түзүү жана калыптандыруу жагынан эбегейсиз зор күчкө ээ болгон медиа дискурсу боюнча сын анализдерин жүргүзүүнүн орчундуу мааниси бар.

Белгилеп кетсек, дискурстун функцияларына: маалымат, күч, бийлик, үстөмдүк, авторитардуулук жана текшерүүлөр кирери маалым. Булардын баары тил аркылуу гана ишке ашып, тилде гана жашай тургандыгы анык. Демек, медианын түшүндүрүү структурасын көңүл борборунда кармоо бул – маалыматтын, күчтүн жана идеологиянын тил аркылуу чагылдырылышын көңүл борборунда кармоо дегендик десек жаңылышпайбыз. Мындай болгон шартта тилдик ачык структуралардан идеологиялык көмүскө структураларды системалуу жана объективүү түрдө чыгарып салуу мүмкүнчүлүгү түзүлөрүнө күмөн жок. Ушул өңүттөн дискурстун идеологиялык функциясын аныктаган теориялык көз караштардын негизинде учурдагы медиа дискурсуна (глобалдык жана улуттук деңгээлде) кездешкен проблемаларга токтолсок, алар төмөндөгүлөр:

1. Глобалдуу медиа тыюу салган ориенталисттик дискурс глобалдык жана улуттук медиада көзгө урунган негизги проблемалардын бири болуп саналат. Ориенталисттик дискурс эки негизги, ошол эле убакта эки башка дүйнөлүк агым катары Чыгыш жана Батыш түшүнүктөрү менен тыгыз байланышат (Mardin, 2004:21). Алсак, ориенталисттик дискурста Батыш борбордо турат. Чыгыш болсо Батыштын оң жана терс сыпаттамаларынын таасиринде курулуп аныкталат. Бул аныктама боюнча Батыш өнүккөн экономиканын, ийгиликтүү демократиянын жана глобалдуулуктун символу болсо, Чыгыш жарды экономиканын жана ийгиликсиз демократиянын символу катары сүрөттөлүп, тарыхый артта калуу психологиясын жаратат (Çiğdem, 1997). Ошентип Батыш оң маанайдагы кабарлар менен чагылдырылат да, Чыгыш терс маанайдагы кабарлардын дүйнөсү катары көрсөтүлөт.

2. Медиа бизге тыюу салган башка бир дискурс бул - оксиденталисттик дискурс. Батышты түп тамырынан бери жериген оксиденталисттик дискурс салттуу маданияттын элементтерин ашкере мактап, Батыштын баалуулуктарын жектөөгө багытталган (Mardin, 2004:59). Батышка же болбосо чыгышка караштуу баалуулуктарды жана ой-пикирлерди сыңдоо табигый нерсе. Бирок, батышка каршы реакция жана каралоочу дискурстар өзүбүздүн проблемаларыбызды объективдүү кароодо тоскоол болуп, алардын көмүскөдө калышына жол ачат. Демек, ориенталисттик дискурс да, оксиденталисттик дискурс да учурдагы дүйнөнү глобалдуу жана улуттук ченемде акыйкат анализдөөгө тоскоол болот.

3. Медиада тилдин түшүндүрүү структурасына байланышкан дагы бир маселе “патриархалдык дискурс” болуп саналат. Массалык маалымат каражаттары глобалдык да, улуттук да деңгээлде күбө болуп келе жаткан патриархалдык дискурстун кайрадан жаралган мекени болуп эсептелет. Патриархалдык дискурста аял каалоо/арзууну канааттандыруучу объект катары сыпатталып коом ичинде экинчи орунга түшүрүлүп келгени жашыруун эмес. Бул көйгөй медиага белгилүү көйгөйлөрдөн экени да ырас. Ушул

себептен улам медиада эркектин укуктарына караганда аялдын укуктары жөнүндө көбүрөөк маселе козголуп келет. Албетте, бул позитивдүү мааниде зарылчылыгы бар, бирок аялдын “субъект” катары сыпатын четке кагып, анын мүмкүнчүлүктөрүн жыныстык көз караштын рамкасында гана чектеп коёрун эстен чыгарбоо керек. Бул багыттагы дагы бир орчундуу маселе медианын идеологиялык нейтралдуулукту сактай албагандыгы, эгемендүү бийликтин дискурстарын бекемдөөдө мекендештин таламын талаша албагандыгы десек болот. Бул медианын демократиялык жоопкерчилигинин сынга алынышына себеп болгон таасирдүү фактор экени талашсыз.

Жыйынтыктап айтканда, медианын күнүмдүк жашообузда, инсандарды калыптандырууда жана жашоо образыбызды түзүүдө тилди колдонуу формасынын жана түшүндүрүү структурасынын мааниси абдан зор. Мындан тышкары медиа изилдөөлөрүнүн негизинде алып караганда, идеологияны түзүүгө, үйрөнүүгө жана алмаштырууга да тилди колдонуу формасы жана түшүндүрүү структурасы өз таасирин тийгизеринде шек жок. Андыктан идеологияны дискурста көрсөтүү же сактоо формасы жана идеологияны кайрадан жаратуунун маанисин медиа изилдөөлөрү туура түшүнүп, көңүл борборунда сактоосу өтө маанилүү. Дегеле медиада идеологиялар, пикирлер жана көз караштар ачык берилгенин байкоо кыйын эмес, андыктан анда кандай идеология тууралуу сөз болуп жаткандыгын аныктоо андай кыйынчылыкты туудурбайт. Бирок, эске ала турган жагдай, медиада идеология дайыма эле түз, ачык-айкын билдириле бербей, каймана же өтмө мааниде да берилиши мүмкүн, же болбосо дискурстун интонациясы менен паузасы сыяктуу структураларында да орун алып калышы ыктымал. (Sholle, 1999: 269). Же болбосо, Витгенштейндин: "тил ойго өз көлөкөсүн жабат" (Wittgenstein, 1996: 45) деп белгилегениндей, тил аркылуу ойду ачык билдирүүгө да болот, ошону менен катар, айрым учурларда тил аркылуу ойду толугу менен берүүгө да мүмкүн эмес. Андыктан медиада айрым пикирлер толук маанисинде бурмаланбай түз, ачык-айкын айтылышы менен катар айрым пикирлердин көмүскөдө жашыруун бойдон кала бере тургандыгы ар дайым эске алынышы шарт. Демек, бул багытта биринчиден, тилди колдонуу проблемалары туурасында медиа изилдөөлөрүн жүргүзүү абзел, ошону менен катар тилдин бизге ааламды тааныткан маанилердин дүйнөсү экенин эстен чыгарбай, глобалдык жана ориенталист медиа тануулаган тил аркылуу өзүбүзгө өзүбүз жат болуу коркунучу бар экендигин сезип, медиада дискурс аркылуу көрүүчүлөрдү жана окурмандарды манипуляциялоо мүмкүнчүлүгү зор экендигин эстен чыгарбоо керек.

Адабияттар:

1. Çamdereli Mete. (2006). Medyanın Dilsel Etik Sorumluluğu. (*Linguistic Ethic Responcibility of Media*). 13 Eylül 2006 tarihinde RTÜK tarafından İzmir’de düzenlenen Medya Etiği Paneli’nde sunulan tebliğ.
<http://www.siyasaliletisim.org/pdf/medyanindilseletiksorumlulugu.pdf>
2. Çiğdem, Ahmet. (1997). Akıl ve Toplumun Özgürleşimi, Jürgen Habermas ve Eleştirel Epistemoloji Üzerine Bir Çalışma, Vadi Yayınları. - Ankara.
3. Friedman, M. Lawrence. (1999). Yatay Toplum. (Çev. Ahmet Fethi). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
4. Golding Peter, G. Murdock. (1991). *Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik*. (Çev. D.Beybin Kejanlıoğlu). Medya, Kültür, Siyaset. (Der. Süleyman İrvan), Ark Yayınevi. - Ankara.
5. Gadamer, Hans-George (1986). Hermeneutik, hermeneutic (yorumbilgisi) üzerine yazılar, Der. Ve çev. Doğan Özlem, Ark yayınları. - Ankara.
6. Heideger, Martin. (1962). Being and Time, Trs. Macguarrie ve Robinson, Harper-Row Publishers. - New York.
7. Mardin, Şerif. (2004). Oryantalizm ve Oksidentalizm, Küre yayınları. - İstanbul.
8. Smith D. Anthony (2004). Milli Kimlik. (Çev. Bahadır Sina). - İstanbul: İletişim Yayınları
9. Sözen, Edibe. (1999). Söylem, Paradigma Yayınları. - İstanbul.

10. Wittgenstein, Ludwig (1996). Tractatus Logico-Philosophicus, Çev. Oruç Aruoba, Yapı Kredi yayınları. - İstanbul.
11. Wittgenstein, Ludwig (1997). Philosophical Investigation, Tran.by,G.E.M. Anscombe, Blackwell. - Oxford.
12. Van Dijk, Teun A. (1985) Introduction: Levels and Dimensions of Discourse Analysis, Handbook of Discourse Analysis, Ed.by. Teun A van Dijk, Vol 1 and Vol 2, Akademik Press, Inc -.London.
13. Kellner, Douglas. Kültürel Araştırmalar, Çokkültürlülük ve Medya Kültürü (Маданият изилдөөлөрү жана көп маданияттулук). Çev. Eylem Çamuroğlu. 4. Boyut Dergisi.
<http://www.istanbul.edu.tr/4.boyut/index.php?sayfa=oku&id=3>
14. Hodge, R. Ve Gunther Kress. (2001). *Sosyal Semiyotiğin Kurucuları*. (Çev. Ayşe İnal), Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Yıllık 2001. - Ankara Üniversitesi Basımevi.